

І ще на один момент звертають увагу українські соціологи: внаслідок зміни влади в Україні різко, на 10 відсотків, за минулі два місяці зменшилися симпатії українців до євроінтеграції.

Література:

1. Толочко П. Україна і Європа // Комуніст. — 2004. — 4 червня. — С. 1.
2. Комуніст. — 2004. — 2 червня. — С. 1.
3. Кучма Л. Украина не Россия. Возвращение в историю. — М.: “Время”, 2004. — С. 22-23.
4. Мірчук П. Причини загибелі УНР. Українські соціалісти руйнують українську силу // Державність. — 1991. — №3. — 1992. — №№1-4.
5. Толочко П. Україна і Європа // Комуніст. — 2004. — 4 червня. — С. 1.
6. Бегунов Ю. К., Лукашев А. В., Понедилко А. В. 13 теорій демократії. — С. Пб., Изд. дом. Бизнес-пресса, 2002.
7. Кучма Л. Украина не Россия. Возвращение в историю. — М.: “Время”, 2004. — С. 49.
8. Субтельний О. Розпад імперії та утворення національних держав: випадок України // Сучасність. — 1994. — №12.
9. Зюганов Г. Мы выстояли. Впереди трудный марш! Политический отчёт ЦК КПРФ X съезда Коммунистической партии Российской Федерации // Комунист України. 2004. — №3. — С. 31.
10. Комуніст. — 2004. — 2 червня. — С. 3.
11. Хьюстонский проект // Знание — власть. — 2001. — № 5.

В. А. Захарченко

О. С. ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ М. І. КОСТОМАРОВА

Микола Іванович Костомаров — один із найвидатніших представників української та російської історичної науки 40-х — 80-х рр. XIX ст. Людина різнобічних творчих інтересів і виняткової працездатності, М. І. Костомаров залишив по собі величезну, хоча і суперечливу за своїм ідейним змістом наукову, публіцистичну та літературно-художню спадщину, яка вже понад 200 років привертає увагу дослідників.

Історіографічний аналіз творів про М. І. Костомарова буде сприяти розумінню місця історика в становленні російської та української історичної науки.

Відгуки сучасників на творче та особисте життя М. І. Костома-

рова неодноразово наводились в літературі, проте аналізу сприйняття історика в критичних статтях, спогадах та листуванні науковців ХІХ — поч. ХХ ст. в рамках окремого дослідження не проводилось.

Предметом даної статті є творча спадщина про М. І. Костомарова, роботи, написані або зібрані видатним українським істориком, етнографом, літературознавцем Олександром Сергійовичем Грушевським [1].

В Центральному Державному історичному архіві у м. Києві у фонді О. С. Грушевського (Ф. 1235) зберігаються праці вченого, в тому числі і різноманітні матеріали про літературну, етнографічну, наукову, суспільно-політичну і просвітницьку діяльність М. І. Костомарова [2].

Частина цих матеріалів була опублікована на початку ХХ століття в зв'язку з пам'ятними датами у біографії М. І. Костомарова: 90-річним ювілеєм історика, 25-річчям від дня смерті, 100-річчям від дня народження.

О. С. Грушевський створив оригінальну галерею портретів про визначних істориків, фольклористів, етнографів, серед яких і портрет М. І. Костомарова.

Займаючись вивченням науково-культурного життя Росії 40-60-х рр. ХІХ ст., О. Грушевський звертає увагу на гурток харківської інтелігенції, до якого належав і Микола Іванович. В дослідженні “Из харьковских лет Н. И. Костомарова” [3] О. Грушевський на значній документальній основі створив чи не найкращий і досі науково-популярний нарис про визначного вченого-історика. Дослідника цікавили, перш за все, умови формування світогляду історика, і тут провідне місце він віддає харківському гуртку інтелігенції, зазначаючи, що саме він сприяв перелому в українській суспільній думці і пробудив у Костомарова інтерес до вивчення історії рідного краю, допоміг зрозуміти значення ідеї народності. На відміну від своїх попередників, О. Грушевський не захоплюється деталізацією біографії вченого, а дає тільки необхідні факти, дати. Дослідник вважає, що найкраща біографія була написана самим Миколою Івановичем, а своє основне завдання від бачив у тому, аби розкрити найважливіші грані пошуків М. І. Костомарова на ниві науки.

Особливо цікавить вченого етнографічна тема. В нотатках “Из

истории украинской историографии. Этнографические темы в украинской литературе” [4] О. С. Грушевський звертає увагу на провідну роль М. І. Костомарова в розробці етнографії як науки, підкреслюючи, що саме Микола Іванович зрозумів, що етнографія відіграє важливу роль у всеслов'янському відродженні, в пробудженні національної свідомості, що вона не є суто літературною дисципліною, а це одна із основних складових соціальної та політичної історії.

О. С. Грушевський стверджував, що Микола Іванович ішов до читачів з цілісною системою культурологічних, соціоісторичних і етнофілософських поглядів, в формуванні яких сприяли твори М. Гоголя, М. Максимовича, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Бодяньського. На відміну від багатьох попередників, критик високо оцінює другу магістерську дисертацію Миколи Івановича “Об историческом значении русской народной поэзии”, він не поділяє відгуки на цей юнацький твір Костомарова з боку Г. Гулака-Артемовського (“мужицкие песни не тема для диссертации”) та В. І. Белінського (який називав “рассуждение о народной поэзии пустой болтовней”) і зауважує, що “критики не зрозуміли ні цінностей нових ідей, ні того, що був науково обґрунтований новий напрямок, нова галузь науки — етнографія” [5].

О. Грушевський вперше в літературі звернув увагу на ті положення праці вченого, які залишились поза увагою його сучасників, а саме: “М. І. Костомаров, по-перше, зміг побачити недостатність історичних документів; по-друге, простежує, як вивчалась народна поезія в Європі; по-третє, розкриває параметри духовного життя; по-четверте, в народно-поетичній символіці побачив не лише філософсько-поетичний, а й історико-етнографічний зміст” [6].

Аналізуючи працю М. Костомарова “Об историческом значении русской народной поэзии”, О. Грушевський підводить читача до висновку, що саме в основі інтересу до вивчення української пісенної творчості лежало почуття захоплення народною поезією, яке й було першим імпульсом до збирання та вивчення фольклору. Синтезуючи різні погляди на функціонування пісенних зразків, їх різновидів та варіантів, О. Грушевський саме на прикладі оцінок етнологічних студій М. Костомарова доходить висновку, що його заслуга у вивченні пісенної історичної творчості якраз полягає в широкій постановці питання, що об'єднала в цілісну закінчену схему

поодинокі намітки, вказівки, починаючи з міфологічного значення окремих символів і закінчуючи послідовністю побутових типів у народних піснях. О. Грушевський підкреслює, що постановка М. Костомаровим проблеми про історичне значення народної поезії була новою і сміливою. На його думку, М. Костомаров як історик підійшов до освоєння та осмислення фольклорного матеріалу з історико-літературного боку, хоч і не до кінця вичерпав історіографічне його значення.

О. Грушевський підкреслює, що “етнографічні інтереси міцніли в Костомарова поруч із захопленням українською літературою”, “ранні фольклорно-етнографічні зацікавлення і перші наукові студії відіграли важливу роль у виробленні історичного світоспоглядання та світосприйняття” [7].

О. Грушевський цінить історика за те, що він одним з перших почав боронити українську мову і відстоювати думку про її самостійний розвиток не лише як засобу спілкування, але і як літературної.

Звертаючись до визначення місця М. Костомарова в науковому і культурному житті Росії середини ХІХ ст. (Спр. 1081), автор аналізує і деякі літературні твори історика: “Сава Чалий”, “Переяславська ніч”, “Кремуцій Корд”, “Эллины Тавриды”, “Син”, “Холоп”, “Черниговка”, підкреслюючи, що вони мають добротну, літературну форму (хоча і робить зауваження авторові про деякі незрозумілості, особливо, що стосується змалювання конкретних історичних постатей, як Гната Голого, Сави Чалого, Марини, сестри Лисенка, та ін.), вважає, що автор по-науковому підходить до пояснення питань суспільного та культурного життя. На думку О. С. Грушевського, до Костомарова українська література ще не мала ані жанру історичної поеми, ані історичного роману і повісті, ані історичної драми. Останній напрям, як вважає дослідник, започаткував саме М. І. Костомаров.

Розвиваючи тему місця вченого в суспільному житті тогочасної Росії, О. С. Грушевський досліджує історію гуртка “петербурзьких українців”. В фонді зберігаються великі за обсягом нотатки вченого: “З українського культурного і наукового життя в середині ХІХ ст.” (Спр. 1081), “З життя українського гуртка в Петербурзі 1858 — 1861 рр.” (Спр. 1082), “Записки про видання підручників,

Євангелія та популярних книжок українською мовою і організацію недільних шкіл у 60-х рр. XIX ст.” (Спр. 1152), “Огляди робіт Василенка, Костомарова, Куліша, Максимовича з історії літератури України” (Спр. 1143) та ін. “Зміна обставин суспільного життя малювала тоді уяві української інтелігенції дуже привабні перспективи. Здавалося можливим досягнути все те, про що мріяли раніше, і досягнути дуже швидко... Петербурзькі українці на своїх гуртках обговорювали події сьогочасного життя, збирали думки про заміри гурту і укладали плани культурної роботи” [8]. “Костомаров охоче розповідав про свої знахідки. У нього була здібність мальовничо оповідати про старі часи, здібність, якою він чарував і величезну аудиторію Петербурзького університету, і невеличкий гурток знайомих. Він сам захоплювався страшенно та вмів іншим передати се захоплення. Перед слухачами відживало минуле, його події і його дієві особи. Завдяки живій уяві Костомарова все давноминуле і позабуте наче здобувало нове життя і оживало в яскравих барвах” [9].

О. С. Грушевський, вивчаючи роботу Миколи Івановича в галузі народної освіти, звертає увагу на програму історика з видання українських книжок для народу. Автор наводить програму М. І. Костомарова у справі народної освіти, звертаючи увагу на такі її положення: “Треба обмежитись елементарним викликом наукового знання, тому на перший час, крім букварів, народові потрібні коротка біблійна і церковна історія, катехізис, уривки з повчань учителів церкви, з життя улюблених народом святих і пояснення богослужіння”. “Разом з тим треба видавати граматику рідної мови, з котрої народ би узнав побудову людського слова”.

“Нарешті треба написати таку книжечку, щоб у ній подати народові головні основи становища в державі і юридичних прав”.

Погоджується О. С. Грушевський з Миколою Івановичем Костомаровим відносно того, що історію не можна зводити до плану елементарної освіти. “Історія така наука, що вимагає великого запасу попередніх відомостей значного розвитку, без того з неї не має користі” [10]. Він робить висновок, що положення цієї програми на багато років випередили свій час.

О. С. Грушевський був переконаний, що одним з проявів громадсько-політичного і національного піднесення в Україні

в 60-ті рр. стає видання журналу “Основа”, навколо якого концентрувались всі кращі літературні, наукові і громадські сили України (“Ранние этнографические работы Н. И. Костомарова и исторические статьи Костомарова в “Основе”. Спр. 1188).

Важливу частину творчого доробку О. С. Грушевського, який зберігається у фонді, складають нотатки з історії Кирило-Мефодіївського товариства.

Вивчаючи спогади сучасників, дослідник звернув увагу на розбіжності у визначенні місця М. І. Костомарова в діяльності товариства і значенні товариства в суспільному житті. Свої думки з цього приводу О. Грушевський виклав у статті “З планів та думок Кирило-Мефодіївського братства” (Спр. 1192): вчений, по-перше, вважає Костомарова фундатором і автором програмних документів товариства, по-друге, стверджує, що товариство було створене для боротьби з російським самодержавством.

О. С. Грушевський глибоко вивчав і історичні праці вченого. В цьому аспекті звертає увагу на себе оцінка дискусійних статей історика “Федеративное начало в древней Руси”, “Две русские народности”, “Черты народной южнорусской истории”. Грушевський називає їх програмними для розвитку української справи і вважає, що вони внесли в неї нові ідеї та відіграли важливу роль в подальшому формуванні історичного мислення східного слов'янства.

О. С. Грушевський називає М. І. Костомарова першим великим істориком-федералістом, прибічником прав українського народу. На відміну від інших критиків, вважає, що його ідея панславізму ґрунтувалась не на зверхності однієї народності над іншими, а на їх рівноправності і внутрішній свободі.

О. С. Грушевський, займаючись вивченням історії України, зробив багато нотаток із праць Костомарова, які потім використовував в своїх дослідженнях.

Знайомство з працями О. С. Грушевського про життя і творчість М. І. Костомарова дозволяє зробити такі узагальнення:

1. На думку О. С. Грушевського, саме М. І. Костомаров був основним ідеологом українства, і попри певні подальші модифікації його молодим поколінням у II пол. XIX ст., головні ідеї концепції М. І. Костомарова лишилися незмінними, саме він створив стереотип “народу” в українській суспільній свідомості та громадській думці.

2. В історіографічних творах О. Грушевського про особистість та творчість М. Костомарова поєднуються два підходи: хронологічно-біографічний (поступово розкриваються найважливіші віхи життя і творчих здобутків вченого з постійним посиланням на його “Автобіографію”) та критично-аналітичний (подається аналіз різних творів з власним доповненням науковими фактами та в зіставленні з працями інших дослідників).

3. О. С. Грушевський переконаний, що фольклорно-етнографічний та міфологічний рівень свідомості вченого був багатим і різнобічним.

4. На думку дослідника, в творчості М. Костомарова вдало поєднувались історико-археологічні, етнографічні та культурно-просвітницькі інтереси вченого.

Підводячи підсумки сказаного, доцільно згадати справедливе зауваження О. Грушевського, що критикам та читачам слід мати на увазі постійну зміну історичних напрямів, течій, впливів, тому будь-якого вченого слід розглядати в тісному зв'язку з історичною традицією і не слід забувати про еволюцію поглядів та оцінок того чи іншого автора, його творчості взагалі. Одна річ — оцінка творів сучасниками, цілком інша — в наші часи [11].

Олександр Грушевський належав до дослідників, які визнавали провідну роль М. І. Костомарова в розвитку наукового, суспільного та освітнього життя України і Росії ХІХ століття. На жаль, довгі роки прізвище О. Грушевського було в числі тих, на кого наклали свого часу ідеологічне табу. Нині ми маємо можливість прилучитися до його багатой історіографічної спадщини, передусім, про М. І. Костомарова.

Література:

1. *Грушевський О.* Из історії української етнографії. Вивчення історичних пісень. — К., 1905. — 14 с.; *Грушевський А.* Из харьковских лет Н. И. Костомарова. — СПб., 1908. — 65 с.; *Грушевський А.* Ранние этнографические работы Н. И. Костомарова. — СПб, 1911. — 44 с. та ін.
2. *ЦДДА.* — Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 193 (О. Грушевський. Українська історіографія і Микола Костомаров). — 30 арк.; Там само. — Спр. 1078 (А. Грушевський. История разработки этнографии. Этнографические темы в украинской литературе). — 360 арк.; Там само. — Спр. 1079 (О. Грушевський. Етнографічні плани та виписки до теми: “Харківські гуртки: етнографія”). — 500 арк.; Там само. — Спр. 1190 (О. Гру-

- шевський. Стаття про юнацькі роки М. І. Костомарова). — 30 арк. та ін.
3. *Грушевский А.* Из харьковских лет Н. И. Костомарова. — Спб., 1908. — 65 с.
 4. *Грушевский А.* Из истории украинской этнографии. Этнографические темы в украинской литературе. — СПб., 1910. — 29 с.
 5. *Грушевський О.* Из історії української етнографії. Вивчення історичних пісень. — К., 1905. — 14 с.
 6. ЦДДА. — Ф. 1235. — Оп. 1 — Спр. 1079 (О. Грушевський. Етнографічні плани та виписки до теми: Харківські гуртки: етнографія). — Арк. 90-92.
 7. *Там само.* — Арк. 92.
 8. *Грушевський О. С.* З життя українського гуртка в Петербурзі 1858 — 1861. — С. 8.
 9. *Там само.* — С. 9.
 10. ЦДДА. — Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 1152. (Записки про видання підручників, Євангелія та популярних книжок українською мовою і організацію недільних шкіл у 60-х рр. ХІХ ст.). — Арк. 76-79.
 11. *Див. Качкан В. А.* Українське народознавство в іменах. — К., 1995. — С. 160-171.

О. О. Захарченко

**ОКУПАЦІЙНИЙ “НОВИЙ АГРАРНИЙ ПОРЯДОК”
НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
(1941 — 1944 рр.)**

Донедавна поза увагою істориків залишалось чимало проблем, які торкались нацистської окупаційної політики. Досить довго дослідники були позбавлені можливості об’єктивно і неупереджено вивчати питання, пов’язані з реалізацією німецько-румунською окупаційною владою аграрної політики на Півдні України. Ця сторінка нашої історії досліджувалася вкрай вибірково і обмежено [1].

Набуття Україною державної незалежності відкрило перед вченими великі можливості. Доступ до раніш закритих архівних фондів дозволив впритул наблизитись до наукової розробки даної проблеми. В останні роки в сучасній історіографії з’явився ряд цікавих робіт, які, використовуючи значно розширену джерельну базу, наукові праці зарубіжних дослідників та істориків діаспори, від-